

DEN HALSSTARRIGE FÆNOMENOLOGIDEBAT
– en replik til Olav Storm Jensen¹

Benny Karpatschof

Hvis man abstraherer fra at min artikel om Københavnerfænomenologien, øjensynligt har fremkaldt en krænkelse, der fremtræder som et konstituerende moment ved OSJ's indlæg, viser det sig at der er to afgørende forhold, hvor vi faktisk er aldeles enige:

1. At der var tale om et faghistorisk justitsmord, da Studenteroprøret kastede Københavnerfænomenologien i almindelighed og Edgar Trane-kjær (ET) i særdeleshed på psykologiens køkkenmødding.
2. At vejen frem for en renæssance for fænomenologien er, at den bliver defineret som en fænomenologisk realisme eller en realistisk fænomenologi.

Desuden det kan kun glæde mig, hvis det – knotne kommentarer eller ej – skulle være lykkedes mig at få sparket en fornyet interesse for Københavnerfænomenologien i gang. Dette er jo tredje ombæring i *Psyke & Logos*, og der er netop udkommet en hel bog² om Københavnerfænomenologien, en bog hvortil i øvrigt såvel OSJ som jeg selv har bidraget.

Med disse konstateringer kunne vi for så vidt afslutte sagen, især fordi hensynet til *Psyke & Logos'* tålmodige, men undertiden en smule omsorgssvigtede læsere, måske burde tilråde mig at skåne dem for den følgende fremstilling af:

BK's opfattelse(5) af OSJ's opfattelse(4) af BK's opfattelse(3) af ET's opfattelse(2) af emnet *opfattelse*(1).

-
- 1 Den præcise titel på genstanden for den foreliggende replik er:
Jensen, O.A. 2000, Historiens hårde dom? eller hvem er det som er halsstarrig? Kommentar til Benny Karpatschof: Fra fænomenologidebat til studenteroprør. *Psyke & Logos* 21(2):700:712.
Dette indlæg er er en kommentar til Karpatschof:, B. 2000, Fra fænomenologidebat til studenteroprør – revurdering af Københavnerfænomenologien 30 år efter. *Psyke & Logos* 21(1):152:173.
 - 2 (Hansen & Karpatschof 2000).

Imidlertid vil jeg benytte lejligheden til at se nærmere på det spørgsmål OSJ har rejst, altså om Tranekjær er *fænomenalist* eller om han, sådan som jeg anbefaler det, faktisk er *realist* (og i så fald en velcamoufleret skabsrealist). Mit formål går her ud over selve dette spørgsmål. Det som interesserer mig personligt, er sådan set ikke så meget i hvilken ontologisk bås, Tranekjær skal placeres, men snarere, hvordan vi i det hele taget kan forholde os til disse filosofiske problemer på en måde, der er relevant for psykologi.

Lad os da starte med OSJ's centrale påstande, den ene at Tranekjær på ingen måde er *fænomenalist*, den anden at han tværtimod er *realist*.

1. Afvisningen af Tranekjærs fænomenalisme:

Der findes på ingen måde i Tranekjærs tekster nogen halsstarrig hævde af en fænomenalistisk ontologi, ej heller i hans svar på angrebene i fænomenologidebatten. Derimod findes der en halsstarrighed i at pådutte ham en sådan opfattelse i visse af angrebene, på trods af hans vedholdte gentagne protester og forklaringer af sagens rette sammenhæng³.

2. Hævdelsen af Tranekjærs realisme:

Han [BK] vil [...] ophæve modsætningen mellem Københavnerfænomenologiens »antirealistiske fænomenologi« og fænomenologikritikkens »antifænomenologiske realisme« og derved nå frem til en »realistisk fænomenologi« og en »fænomenologisk realisme«. Han kunne spare sig besværet. Københavnerfænomenologiens (= Tranekjærs) »antirealisme« eksisterer slet ikke – eller rettere: den eksisterer kun som en myte i nogle menneskers hoveder. Den har intet med virkelighedens Københavnerfænomenologi eller med Tranekjær at gøre⁴.

Dette citat viser i det mindste, at OSJ selv er solidt placeret i realismen. Dels anvender han uden mindste blusel udtrykket »virkelighed«, men han sætter ligefrem denne virkelighed i modsætning til uvirkelighed i form af myter, der ikke eksisterer i virkeligheden, men kun i visse menneskers hoveder.

Nu er det jo imidlertid ikke OSJ's ontologiske ståsted diskussionen gælder, men derimod hans læremester Tranekjærs position.

Inden jeg går i gang med denne citaternes fjerbold, vil jeg lige foretage nogle begrebsmæssige afklaringer. Sagen er jo den, at man i slige debatter skal vare sig vel mod, at komme til at diskutere en forskellig forståelse af de samme termer (og evt. en overensstemmende opfattelse af forskelli-

3 (Jensen 2000, 701).

4 (Jensen 2000, 704).

ge termer). Denne fælde kan man, som påpeget af Popper, bedst undgå ved omhyggeligt at forklare hvad man forstår ved hvilke termer. Da termerne her er hhv. fænomenalisme og realisme, vil jeg starte med at fastlægge min brug af disse.

Fænomenalisme er den filosofiske opfattelse, at det kun har en mening for et subjekt at forholde sig til fænomenerne, dvs. hvad der foreligger – i Tranekjærs sprogbrug – fremtræder for dette subjekt. Man kan ikke gå bag om et fænomen, man kan ikke gå fra fænomenet til en genstand, som fænomenet henviser til, og slet ikke til væsenstræk ved en sådan genstand⁵.

Nu kan man så gå videre, og søge at afklare om en given fænomenalistisk position alene er erkendelsesteoretisk (epistemisk) eller om det er ontologisk. Hvis positionen er epistemisk, tages der ikke stilling til om evt. genstande og væsenstræk eksisterer eller ej, kun til at de ikke lader sig erkende. Hvis der derimod er tale om en ontologisk fænomenalisme afvises eksistensen af sådanne genstande og væsenstræk.

Hvis vi bruger Kants terminologi, så indebærer den epistemiske fænomenalisme at man fastholder, at »genstanden for os« blot består i fænomener, mens »genstanden i sig selv« er ganske uerkendelig, og dermed at det er tom metafysik at tale om den. Den ontologiske fænomenalisme går skridtet videre til at benægte eksistensen af »genstanden i sig selv«⁶.

Imidlertid bliver holdningen til den position, vi nu skal beskrive, den realistiske, faktisk den samme for den epistemiske og den ontologiske fænomenalisme, nemlig at det er meningsløst at forfægte realismen.

Hvor den fænomenalistiske position altså findes i to (ganske vist i praksis næsten ikke skelnelige) varianter, en epistemisk og en ontologisk, der er realismen en filosofisk pakkelsesløsning, som indeholder såvel en ontologisk som en epistemisk side.

Den ontologiske side af realismen hævder, i modsætning til fænomenalismen, at der er genstande, der eksisterer i sig selv, altså uafhængig af hvordan de fremtræder for os.

Herved er der åbnet op for en mulig kløft mellem, hvad genstande er i sig selv og hvordan de fremtræder for os. Denne kløft søger den epistemiske side af realismen at overvinde ved at hævde, at vi, i alt fald principielt, er i stand til at erkende hvordan genstandene faktisk er.

Den epistemiske side af realismen hævder, atter i modsætning til fænomenalismen, at disse genstande kan vi, i alt fald tilnærmelsesvis, erkende

5 Fænomen er et græsk ord, der kommer af et verbum, som betyder »komme til syne«.

6 Et eksempel på en epistemisk fænomenalist er Hume, mens Mach med sin lære om en monistisk ontologi, hvor alt er neutrale verdenselementer (der er neutrale i relation til den klassiske skelnen mellem det objektive og det subjektive), står for en ontologisk fænomenalisme. Jeg har i min disputats (Karpatschof 2000b) søgt, at præcisere hvordan man bruger termen »fænomen«, ved at skelne mellem fænomen som fremtrædelsesmåde og fænomen som eksistensform.

sådan som de faktisk er. I alt fald, hvis vi bruger den rette metode, og sådan i det måske meget lange løb.

Når jeg nu før anførte, at forskellen mellem de to varianter af fænomenalismen er af mindre betydning i relation til realismen, så er det fordi såvel den epistemiske som den ontologiske fænomenalisme afviser realismen som tom, for ikke at sige meningsløs, da man jo ikke, efter fænomenalismens opfattelse, kan forholde sig til noget som helst andet end netop fænomenerne.

Derved bliver fænomenalismen meget let eliminativ, ganske som dens antipode, den eliminative materialisme. Den eliminative materialisme hævder, at det er tom snak at tale om mentale kvaliteter, altså alt det fænomenologien beskæftiger sig med, fordi der kun foreligger fysiske genstande og processer, herunder hjerneprocesser.

Den eliminative fænomenalisme hævder, at alt hvad der findes, pr. definition, er hvad der fremtræder for subjektet, og at det derfor er tom snak at tale om genstande, der eksisterer uafhængigt af subjektet.

Jeg skal nu efter denne filosofiske opvarmning gå over til at se på, hvordan stridens genstand, Tranekjær, faktisk forholder sig til fænomenalisme og realisme. Jeg vil her holde mig til Tranekjærs hovedværk inden for emnelæren, *Bevidsthedsliv og erkendelse* (Tranekjær 1956). Efter at have forklaret, at det han vil beskæftige sig med er, »at man perciperer emnerne«, »at man oplever emnerne«, »at emnerne er i bevidstheden eller i bevidsthedslivet« skriver han:

Min måde at tale på forudsætter ikke eller indebærer ikke et mystisk begreb: »bevidsthed« og et andet mystisk begreb: »genstand« og et endnu mere mystisk begreb: »relation mellem bevidsthed og genstand«, selv om mine sætninger rent grammatisk kunne synes at forudsætte sådant noget. Ved denne måde at tale på vises der direkte hen til dagliglivets emner og situationer, sådan som de foreligger for os i dagliglivet, og ikke til noget som helst andet^{7, 8}.

Vi ser i dette citat, at Tranekjær argumenterer for fænomenalismens tilstrækkelighed. Der er ingen grund til at hævde eksistensen af nogen genstand uafhængig af subjektet, og dermed heller ikke af en bevidsthed uafhængig af genstanden, og slet ikke til en relation mellem subjektet og genstanden. Jeg skal ile med at understrege, at jeg faktisk er helt enig i påstand nr. 1, at der ikke er nogen grund til at tale om en bevidsthed som en selvberørende størrelse, derimod er jeg ganske uenig i påstand nr. 2, at »genstand« er et overflødigt begreb, og også i påstand nr. 3, der i min

7 (Rasmussen 1956, 21).

8 Nogle sider senere skriver han, at et andet synonym for det at emne foreligger for os, er at »det fremtræder for os« (Rasmussen 1956, 25).

sprogbrug ville være at det er en fejltagelse at operere med en relation mellem subjektet og genstanden.

Vi kommer nu til spørgsmålet om Tranekjærs holdning til realisme, herom vidner det næste citat:

At skelne mellem emner som bevidsthedsdannelser i modsætning til »selve genstandene« beror på en fejltagelse, som jeg i det følgende vil kalde den solipsistiske-realistiske fejltagelse, (fejltagelsen kaldes solipsistisk, fordi der tales om »bevidsthedsdannelser« uafhængigt af omverdenen og »realistisk«, fordi der tales om »selve genstanden« uafhængigt af bevidsthedslivet.⁹

Som allerede nævnt, er jeg ganske enig i Tranekjærs afvisning af solipsismen, altså den opfattelse, at bevidstheden kan isoleres fra omverdenen; hvor enigheden dog nok stopper, når vi nærmere begynder at præcisere hvad vi mener med »omverden«, derimod er uenigheden ganske klar med hensyn til den såkaldt »realistiske fejltagelse«.

Jeg skal slutte denne korte gennemgang med et citat, hvor Tranekjær med stor klarhed formulerer sin position:

Det er [...] en uholdbar verdensforestilling een gang for alle at tænke sig verden delt i to emnegrupper: bevidsthedsfænomenerne (psykologiens forskningsmateriale) og alle andre emner som er uafhængige af bevidsthedslivet (alle andre videnskabers forskningsmateriale)¹⁰.

Det skal her retfærdigvis understreges, at Tranekjær søger at redde såvel de klassiske objektivitetsforestillinger som naturvidenskabernes integritet, ved sin lære om *trinhøjere emner*, hvorved han bygger et kompliceret emnelæremæssigt stillads fra de umiddelbart foreliggende, trinlavere emner, f.eks. stolen som vi ser den, til mere og mere abstrakte dannelser, f.eks. *den fysiske fremstilling af en genstand*. Men netop herved bygges alting op den gale vej. Genstanden reduceres de facto til fænomenet, i stedet for at man relaterer fænomenet såvel til subjektet, for hvilken fænomenet foreligger, som til den genstand, der foreligger for subjektet, nemlig i form af den relation som er fænomenet selv.

Her mener jeg Tranekjær viser sig som en klar eliminativ fænomenalist, og det forekommer mig ganske uforståeligt, at OSJ kan hævde Tranekjærs realisme på trods af hans her dokumenterede eksplicitte forkastelse af realismen.

9 (Rasmussen 1956, 30).

10 (Rasmussen 1956, 32).

OSJ's påstand er faktisk den ret dogmatiske, at alt hvad der er værd at sige om fænomenologi er sagt af hans læremester, Edgar Tranekjær, og at det for det første var en misforståelse, at fænomenologi-debatten startede, og at det for det andet er ganske overflødigt, når (oven i købet halsstarrige) fjumtermikler som undertegnede nu forsøger at få bragt nyt liv i den fænomenologiske tradition, som blev afbrudt for 30 år siden.

Min påstand er, at fænomenologi-debatten var aldeles nødvendig, fordi emnelæren på det tidspunkt var stivnet som en faghistorisk pendant til Berlinmuren. På den anden side har jeg beklaget, at fænomenologi-debatten fik hældt barnet ud med badevandet, fordi der er for psykologien afgørende problemstillinger og indsigter knyttet til Københavnerfænomenologien. Problemstillinger, der imidlertid kræver en grundlæggende forandret tilnærmelsesmåde, hvis de skal nyttiggøres for en psykologi, der ikke blot er forpligtet på virkeligheden, men også på vores praktiske ansvar over for denne.

Tranekjær søgte at ophæve skellet mellem psykologi og dagliglivet ved at ekspandere emnelærens område til bogstaveligt talt at være altomfattende. Selve hans sigte med at ophæve skellet er absolut anbefalelsesværdigt, men strategien er efter min opfattelse helt forkert. Skellet skal ikke ophæves ved en fænomenaliserings af genstandene, men tværtimod ved at knytte de fænomener, vi oplever, til de genstande de henviser til.

Tranekjær stræbte mod en emnelære, der faktisk var en antirealistisk pan-fænomenologi.

Mit forslag er en udvidelse af realismen, så den omfatter den særlige måde, det enkelte subjekt forholder sig til en given genstand. Dette er hvad jeg har kaldt en realistisk fænomenologi, og den er altså nok overensstemmende med Tranekjærs position med hensyn til selve det overordnede sigte; at forene psykologiens fænomener med vores dagligliv. Men den er sandelig ikke sammenfaldende med Tranekjærs strategi.

Tranekjær vil bringe bjerget til profeten, hvad der er så meget lettere, eftersom bjerget for ham jo blot er et emne, der pr. definition altid foreligger for det oplevende subjekt.

Min mere jordbunde strategi er i stedet, at profeten må move sig hen til bjerget.

Eller med andre ord. Fænomenologien må tage udgangspunkt i, at det er den besværlige realitet, hvorfra oplevelsen udspringer, ikke omvendt.

REFERENCER

- JENSEN, O.A. (2000): Historiens hårde dom? eller hvem er det som er halsstarrig? Kommentar til Benny Karpatschhof: Fra fænomenologidebat til studenteroprør. *Psyke & Logos 21 (2)* (s. 700-712). KBH.
- KARPATSCHOF, B. (2000): Fra fænomenologidebat til studenteroprør – revurdering af Københavnerfænomenologien 30 år efter. *Psyke & Logos 21 (1)* (s. 152-173). KBH.
- KARPATSCHOF, B. (2000b): *Human Activity – Contributions to the Anthropological Sciences from a Perspective of Activity Theory*. Dansk Psykologisk Forlag.
- HANSEN, C.R. & KARPATSCHOF, B. (2000) (red.): *Københavnerfænomenologien – bisat eller genfødt? – Seminaroplæg fra Psykologisk Selskab for Forskningsmetodologis Fænenologiseminar, 13. maj 2000*. Danmarks Pædagogiske Universitet.
- HUME, D. (1999): *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Oxford: Oxford University Press (1748).
- MACH, E. (1900): *Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen*. Jena: Fischer.
- POPPER, K. (1963): *Conjecture and Refutation – the growth of scientific knowledge*. London : Routledge and Kegan Paul.
- RASMUSSEN, E.T. (1956): *Bevidsthedsliv og Erkendelse*. Festskrift udgivet af Københavns Universitet.